

INSTITUCIONALIZACIJA ISLAMA IZ PERSPEKTIVE EVROPSKIH STANDARDA O AUTONOMIJI VJERSKIH ZAJEDNICA

Nedim BEGOVIĆ

UDK 28:342.7

SAŽETAK: Dosadašnja istraživanja domaćih autora o procesu institucionalizacije islama u zemljama Evropske unije ponudila su elaboracije uzroka ovog procesa, njegovog toka u pojedinim zemljama i poteškoća koje su ga pratile. Razmatrano je i pitanje da li je i u kojoj mjeri iskustvo institucionalnog organiziranja islama u Bosni i Hercegovini primjenjivo u državama Evropske unije. Predmet ovog članka je sagledavanje procesa institucionalizacije islama u zapadnoevropskim zemljama u svjetlu dosadašnje jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava. Primjenom metoda analize sadržaja, historijske i uporedne metode posebno se ispituju izravno miješanje državnih vlada u organiziranje, strukturu i sastav islamskih institucija u odnosu naspram načela vjerske autonomije, te postavljanje kriterija jedinstvenog predstavljanja islama na nacionalnom nivou kao uslova za dodjeljivanje određenih privilegija koje država pruža organiziranim religijama u odnosu na načelo strazburške jurisprudencije prema kojem država treba biti neutralan organizator ispoljavanja različitih religija i uvjerenja u društvu.

Ključne riječi: Institucionalizacija islama, autonomija vjerskih zajednica, jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava

1. Uvod

Teorijske elaboracije procesa institucionalizacije islama u zemljama članicama Evropske unije (EU), kao i propitivanje relevantnosti bosanskohercegovačkog iskustva institucionaliziranog življenja islama u sekularnoj državi kao potencijalnog modela za uređenje odnosa države i islama u EU već su bile predmetom interesovanja domaćih i zapadnoevropskih muslimanskih znanstvenika i znanstvenih foruma, a na neke od analiza koje se bave ovom tematikom referiramo se u našem radu. F. Karčić definira institucionalizaciju islama kao “proces uspostavljanja islamskih ustanova koje omogućavaju muslimanima da praktikuju svoju vjeru i uređivanje odnosa između tih

ustanova i državnog okvira u kome djeluju”. Taj proces ima dva aspekta: (1) dodjeljivanje pravnog statusa islamu u okviru postojećih sistema odnosa političkog i religijskog autoriteta u evropskim zemljama i (2) uspostavljanje islamskih ustanova i organizacija koje imaju ulogu vjerskog vodstva muslimana i zadaću da organiziraju vjerski život, rade na očuvanju islamskog identiteta muslimana Evrope, zastupaju njihova vjerska prava i pregovaraju s državom kao predstavnik interesa muslimanske zajednice (Karčić, 2009: 92).

Fokus našeg istraživačkog interesa jeste sagledavanje procesa institucionalizacije islama iz perspektive garancija koje pruža Evropska konvencija o ljudskim pravima (Evropska konvencija) i

pravnih standarda koje razvija Evropski sud za ljudska prava u Strazburu (Evropski sud). Pritom polazimo od osnovne teze da se invazivni procesi institucionalizacije islama u pojedinim zapadnoevropskim zemljama u kojima se država izravno miješa u organiziranje i strukturiranje nacionalnih islamskih institucija, a naročito izbor i imenovanje islamskih vjerskih vođa i predstavnika, ne mogu opravdati iz perspektive jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava kojom su slična miješanja istočnoevropskih zemalja u autonomiju muslimanskih zajednica okvalificirana kao povreda člana 9 Evropske konvencije. U istraživačkom postupku primjenjujemo tri osnovne metode: analizu sadržaja, historijsku i uporednu metodu. Analizu

sadržaja usmjeravamo prema presudama Evropskog suda koje se tiču autonomije vjerskih zajednica i njihovih odnosa s državom. Na osnovu ove analize moguće je izvesti neke opće principe koje je sudska doktrina postavila u vezi s navedenim pitanjima. Historijskom metodom koristimo se pri razmatranju hronologije i toka razvoja islamskih institucija u zemljama zapadne Evrope od druge polovine 20. st. i njihovih odnosa s državom. Važnu ulogu u obrazlaganju osnovnih teza ovog rada ima uporedna metoda. Naime, poredeći eklatantne primjere interveniranja države u organiziranje i sastav nacionalnih islamskih institucija u pojedinim zemljama istočne i zapadne Evrope, Grčkoj, Bugarskoj i Belgiji, u prilici smo sagledavati neke osobenosti procesa institucionalizacije islama u svjetlu principa doktrine Evropskog suda o vjerskoj autonomiji.

Rad je strukturiran u četiri poglavlja. Prvo poglavlje analizira principe Evropske konvencije i doktrinu Evropskog suda koji se tiču slobode udruživanja u crkve i vjerske zajednice, te odnosa između države i vjere. Drugo poglavlje sadrži analizu nekoliko predmeta Evropskog suda o autonomiji vjerskih zajednica koji su od posebne relevantnosti za naše istraživanje. Treće poglavlje sagledava, iz historijske perspektive, proces institucionalizacije islama prije i nakon devedesetih godina XX stoljeća kada dolazi do značajne promjene u pristupu evropskih zemalja ovom pitanju. Konačno, četvrto poglavlje je fokusirano na razradu ključne teze ovog rada, a ona je da pretjerano miješanje države u institucionalno objedinjavanje mnogolikih kulturnih zajednica muslimana u zapadnoevropskim zemljama teško može biti opravdano iz pozicije evropskih garancija vjerske slobode i vjerske autonomije.

2. Evropska konvencija, sloboda vjerskog organiziranja i odnosi države i vjere

Evropska konvencija, poput većine drugih međunarodnih ugovora koji garantiraju pravo na slobodu vjere, ne

spominje izričito vjerske zajednice ili crkve kao subjekte ovog prava. Međutim, Evropski sud je na temelju konvencijskih odredbi o pravu na iskazivanje vjere “u zajednici s drugima” (član 9) i slobodi udruživanja (član 11) izveo odgovarajuće garancije slobode udruživanja u vjerske zajednice i njihovom “autonomnom postojanju” u odnosu na državu. Crkva ili druga vjerska zajednica može se obratiti za pomoć Evropskom sudu kao žrtva narušavanja prava na slobodu vjere ili drugih prava zajamčenih Evropskom konvencijom u okviru značenja člana 34 (Murdoch, 2012: 24).

Evropska unija nije usvojila jedinstvena pravila o uređenju pravnog statusa crkava i vjerskih zajednica tako da svaka država u ovom domenu slijedi vlastita pravila, mada postoje određeni principi koji su zajednički svim njenim članicama. Prvo, u svim zemljama Evropske unije vjerske zajednice se mogu registrirati i djelovati kao udruženja građanskog prava kada se na njih primjenjuju pravni propisi koji važe i za ostala udruženja. Dalje, u nekim zemljama (npr. Njemačka, Belgija, Austrija i dr.) vjerske zajednice mogu ostvariti javnopravno priznanje ukoliko ispune određene zakonske uvjete (određeni broj pripadnika, određeni period djelovanja u zemlji, posjedovanje nacionalnih predstavničkih tijela za odnose s državom i dr.). Nakon što su priznate, one bivaju regulirane posebnim zakonima za vjerske zajednice i obično uživaju određene privilegije (npr. finansiranje iz crkvenog poreza, poreske olakšice, vršenje određenih socijalnih službi itd.). Konačno, u određenom broju evropskih država (npr. Španija, Portugal, Mađarska i dr.) vjerske zajednice mogu zaključiti sporazume s državom kojim se reguliraju uzajamni odnosi i ostvarenje vjerskih prava (Dassetto, Ferrari i Maréchal, 2007: 37).

Praksa Evropskog suda definirala je pravilo da zaštita kolektivne slobode vjere obuhvata i pravo crkava i vjerskih zajednica na priznanje pravne osobnosti (i/ili zvaničnu registraciju) s obzirom na to da je ono preduvjet za njeno efikasno djelovanje i zaštitu

vlastitih pravnih interesa pred sudskim organima (Lenhof, 2012: 303-309).

Evropski sud kao međunarodna institucija ne bavi se pitanjem odnosa između države i vjere na sistemski način, kao što to čini npr. Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država u kojima postoji jedinstven model “neustanovljenja” državne vjere. Njegova jurisprudencija tek posredno utječe na profiliranje tih odnosa tako da Sud razmatra da li određeni aranžmani državno-vjerskih odnosa u konkretnim slučajevima predstavljaju pobjedu prava na slobodu vjere i načela nediskriminacije na vjerskoj osnovi. U Evropi postoje različiti modeli odnosa vjerskog i političkog autoriteta (oni se kreću između modela odvajanja i modela državne crkve), a sama Evropska konvencija ne obavezuje države na prihvatanje određenog modela, što su činjenice koje Evropski sud ima u vidu kada razmatra složena i osjetljiva pitanja tretmana različitih vjerskih denominacija u nacionalnim okvirima. Ograničavajući u izvjesnom smislu svoju nadležnost, Evropski sud je više puta naglasio da se, u pogledu uređenja odnosa između države i religije, “o čemu se mišljenja u demokratskom društvu mogu razumno značajno razlikovati, odlukama nacionalnih organa odlučivanja mora dati posebna važnost” (*Leyla Şahin protiv Turske* [GC], § 109).

3. Autonomija vjerskih zajednica u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava

Evropski sud se bavio pitanjem autonomije vjerskih zajednica u značajnom broju predmeta. Za naše istraživanje posebnu važnost imaju principi koje je razvio u presudama o predmetima *Şerif protiv Grčke*, *Hasan i Chaush protiv Bugarske* i *Vrhovno duhovno vijeće Muslimanske zajednice protiv Bugarske*. Ovi predmeti tiču se izravnog uključivanja vlasti zemalja istočne i jugoistočne Evrope u izbor vjerskih poglavara i unutrašnje polemike i podjele u muslimanskim zajednicama.

Šerif protiv Grčke tiče se imenovanja muftije u Rodopi, jednog od dvojice muslimanskih vjerskih poglavara u regiji Trakije koju nastanjuje značajna muslimanska populacija turskog porijekla. Ibrahima Šerifa, podnosioca predstavke, izabrala je lokalna muslimanska zajednica na položaj muftije, ali bez podrške grčkih vlasti koje su naknadno imenovale drugu osobu kao zvaničnog muftiju. Šerif je osuđen na osnovu odredbi grčkog Krivičnog zakona za uzurpiranje funkcije svećenika "poznate religije" i javno nošenje muftijske odore. Šerif je tvrdio da se Grčka time umiješala u njegovo pravo na slobodno prakticiranje vjere, kao i prava svih muslimana koji su njega prihvatili kao svog duhovnog vođu (v. *Šerif protiv Grčke*, § 7-19).

Prema navodima grčke vlade, imenovanje muftije od strane države legitimno je zato što u Grčkoj muftije obavljaju značajne administrativne i sudske funkcije u odnosu na muslimansku populaciju. Prema tome, kažnjavanje podnosioca predstavke je bilo neophodno kako bi se zaštitila funkcija muftije. Evropski sud je ocijenio legitimnim argument da je "u javnom interesu države da preduzme posebne mjere kako bi zaštitila one čiji pravni odnosi mogu biti pogođeni djelima vjerskih svećenika". To znači da država može prihvatiti određenog vjerskog poglavara ili tijelo kao predstavnika vjerske zajednice u određenim pitanjima koja se tiču saradnje s državom (npr. obavljanje pravosudnih funkcija, sklapanje i registracija brakova, organiziranje i izvođenje vjeronauke u školama itd.). Međutim, u konkretnom slučaju podnosilac predstavke nije kažnjen zbog neovlaštenog obavljanja pravosudnih funkcija, nego zbog "objavljivanja izjava o vjerskom značenju posta, držanju govora na vjerskom skupu, objavljivanju druge izjave povodom vjerskog blagdana i pojavljivanju u javnosti u odori vjerskog poglavara". Prema Sudu, "kažnjavanje osobe samo zato što djeluje kao vjerski poglavar grupe koja ga dobrovoljno slijedi teško se može smatrati usklađenim

sa zahtjevima vjerskog pluralizma u demokratskom društvu" (*Šerif protiv Grčke*, § 46-47, 50-51).

U slučajevima *Hasan i Chaush protiv Bugarske* i *Vrhovno duhovno vijeće Muslimanske zajednice protiv Bugarske* razmatrano je uključivanje državne vlade nakon otpočinjanja procesa demokratizacije 1989. godine u podjele unutar Muslimanske zajednice te pružanje podrške jednoj ili drugoj suprotstavljenoj frakciji unutar te zajednice. Konkretnije, vladina Direkcija za vjerske zajednice je 1992. godine, nakon izbora demokratske vlade koju su činile Unija demokratskih snaga i Pokret za prava i slobode, uklonila Nedima Gendzheva sa pozicije glavnog muftije i organizirala nacionalnu konferenciju na kojoj je izabran Fikri Sali Hasan na ovu funkciju. Međutim, Bugarska socijalistička partija je, nakon dolaska na vlast, u februaru 1995. godine pružila podršku suprotstavljenoj frakciji Muslimanske zajednice na čelu sa Nedimom Gendzhevom koji je imao podršku dijela bugarskih muslimana. Na koncu, kada je u februaru 1997. Unija demokratskih snaga ponovo zamijenila Bugarsku socijalističku partiju na vlasti, zatraženo je od, dvojice rivalskih glavnih muftija, Hasana i Gendzheva da organiziraju pregovore o ujedinjenju dvaju frakcija. Iako su ovi vjerski lideri prvobitno uspjeli postići dogovor o organiziranju nacionalne konferencije o ujedinjenju, vjersko vodstvo na čelu sa Gendzhevom naknadno je povuklo svoju saglasnost zbog izravnog učešća vladine Direkcije za vjerske zajednice u organiziranje te konferencije. Uprkos tome, Direkcija je organizirala konferenciju na kojoj je izabrano novo šestočlano vodstvo Muslimanske zajednice na čelu s Hasanom (*Hasan and Chaush protiv Bugarske* [GC], § 10-45).

Presuda Evropskog suda u predmetu *Hasan i Chaush* sastoji se od dva dijela. U prvom dijelu Sud je razmotrio pitanje da li autonomija vjerskih zajednica u pogledu unutrašnje organizacije, izbora ili imenovanja vjerskih poglavara i vođenja vlastitih poslova (npr. upravljanje obrednim mjestima

i imovinom) spada u opseg prava na iskazivanje vjere u zajednici s drugima kako je garantirano članom 9 Evropske konvencije. Sud je naglasio da "vjerske zajednice tradicionalno i univerzalno egzistiraju u formi organiziranih struktura. One se pridržavaju pravila koja njihovi sljedbenici često vide kao ona božanskog porijekla. Vjerske ceremonije imaju svoje značenje i svetu vrijednost za vjernike ako ih vrše svećenici ovlašteni za tu svrhu u skladu s ovim pravilima. Ličnost vjerskih svećenika je od nesumnjive važnosti za svakog člana zajednice. Učešće u životu zajednice je tako iskaz nečije vjere, zaštićen članom 9 Konvencije" (*Hasan and Chaush protiv Bugarske* [GC], § 62). Prepoznajući važnost slobode udruživanja za prakticiranje vjere, te autonomije vjerskih grupa, Sud je izrazio stav da se u pitanjima organizacije vjerske zajednice "član 9 Konvencije mora tumačiti u svjetlu člana 11 koji štiti asocijativni život od neopravdanog miješanja države. Posmatrano iz ove perspektive pravo vjernika na slobodu vjere obuhvata očekivanje da će zajednici biti dozvoljeno da djeluje mirno, slobodna od proizvoljne državne intervencije" (*Hasan and Chaush protiv Bugarske* [GC], § 62). Za Evropski sud "autonomno postojanje vjerskih zajednica je neodvojivo od pluralizma u demokratskom društvu i pitanje koje se nalazi u samom središtu zaštite koju pruža član 9". Prema tome, kombinovanim čitanjem članova 9 i 11 Konvencije dolazi se do zaključka da vjerske zajednice imaju ne samo ona prava koja uživaju druge asocijacije civilnog društva nego i dodatni nivo zaštite i autonomije u svom organiziranju i djelovanju (Lenhof, 2012: 306).

Nakon što je ustanovio da je član 9 primjenjiv na pitanje organizacije vjerske zajednice, Sud je ispitao da li je bugarska vlada postupila u skladu sa ovim članom u svojim odnosima prema podjelama u Muslimanskoj zajednici. Evropski sud se prvo pozvao na doktrinu razvijenu u slučaju *Šerif* prema kojoj se država koja daje prednost jednom poglavaru podijeljene

vjerske zajednice ili preduzima mjere kako bi zajednicu prisilno stavila pod jedinstveno vodstvo miješa u slobodu vjere date zajednice i njenih pripadnika. Odluka Direkcije za vjerske zajednice od februara 1995. godine kojom je zamijenjeno vodstvo Muslimanske zajednice i kasnije odbijanje Vijeća ministara da registrira vodstvo na čelu s Hasanom predstavlja davanje prednosti jednoj frakciji Muslimanske zajednice nad drugom koja je time lišena mogućnosti da pravno zastupa "barem dio Muslimanske zajednice i upravlja njenim poslovima u skladu s voljom tog dijela zajednice" (*Hasan and Chaush protiv Bugarske* [GC], § 78-82).

U nastavku Sud je analizirao pitanje da li je miješanje u unutrašnju organizaciju Muslimanske zajednice bilo propisano zakonom. Primijetivši da relevantne odredbe bugarskog zakonodavstva ne sadrže bilo kakve konkretne kriterije na temelju kojih Vijeće ministara i Direkcija za vjerske zajednice vrše njihovu registraciju ili smjenu vjerskog vodstva u slučaju unutrašnjih podjela u zajednicama, kao i da ne postoje proceduralne garancije protiv diskrecionog djelovanja izvršne vlasti u ovom domenu, Sud je zaključio da je miješanje u autonomiju islamske zajednice i slobodu vjere podnosilaca predstavke bilo proizvoljno, politički motivirano i bez valjane osnove u zakonu (*Hasan and Chaush protiv Bugarske* [GC], § 84-89).

U predmetu *Vrhovno duhovno vijeće Muslimanske zajednice* Evropski sud je načelno prihvatio argument bugarske vlade da država može legitimno djelovati kao neutralni posrednik između suprotstavljenih frakcija u vjerskoj zajednici kako bi osigurala vjersku toleranciju. Ipak, "državne vlasti moraju biti oprezne u ovom posebno delikatnom području" kako

posredovanje ne bi preraslo u prisiljavanje na ujedinjenje vjerske zajednice. U ovom slučaju, bugarska vlada je nastavila insistirati na ujedinjenju unatoč činjenici da su predstavnici jednog dijela Muslimanske zajednice odustali od procesa ujedinjenja. Kao rezultat takvog djelovanja države, "jednoj od grupa lidera data je prednost, a druga je isključena i lišena mogućnosti da nastavi upravljati autonomno poslovima i imovinom onog dijela zajednice koji je podržava". Time je Bugarska iskoračila izvan polja slobodne procjene prema članu 9(2) Evropske konvencije (*Vrhovno duhovno vijeće Muslimanske zajednice protiv Bugarske*, § 80, 84, 85, 95, 98).

Interesantno je da su u analiziranim "bugarskim slučajevima" oba suparnička poglavara Muslimanske zajednice dobila podršku strazburškog Suda u pogledu zaštite njihove vjerske slobode. Ovi predmeti navode na jasan zaključak da izbor vjerskih poglavara, kao ni ostvarenje jedinstva podijeljene vjerske zajednice nije u nadležnosti države (Martinez-Torrón, 2012: 26).

4. Razvoj odnosa između evropskih država i islama od polovine 20. st.

Uočljive su dvije faze u razvoju odnosa između evropskih država i islama. Prva se odnosi na period od 1960. do 1990. godine u kome su evropske vlade omogućile nesmetano djelovanje vlada i ambasada muslimanskih zemalja (Maroka, Alžira, Turske, Saudijske Arabije, Pakistana i dr.) na oblikovanju vjerskog života muslimanskih imigrantskih zajednica u Evropi, finansiranju izgradnje i održavanja džamija i islamskih centara i osiguravanju njihovog osoblja. U

literaturi se ova faza odnosa evropskih država i islama naziva "ambasadorskim islamom". Nekoliko razloga je opredijelilo evropske države za takav "odriješen" pristup prema utjecajima izvana: usmjeravanje imigranata prema konačnom povratku u zemlje porijekla, interesiranje za dobre trgovinske odnose s muslimanskim zemljama i osiguranje slobodnog protoka nafte. S druge strane, vlade muslimanskih zemalja su bile motivirane na takvo djelovanje čuvanjem veza s vlastitom dijasporom, sprječavanjem politizacije muslimana u Evropi od strane protivnika sekularnih vlada i režima u muslimanskim zemljama, a koji su potražili politički azil u evropskim zemljama ili, pak, opredjeljenjem za globalno islamsko misijsko djelovanje. Predmet *Hüsnü Öz protiv Njemačke* koji je razmatrala Evropska komisija¹ dobro ilustrira odnose u kojima se organiziranje vjerskog života muslimana u Evropi posmatra kao objekt političke diplomatije između evropskih i vlada muslimanskih zemalja.

Uporedo sa "službeno izvezenim islamom" vlada muslimanskih zemalja u zapadnoevropskim zemljama, u periodu između šezdesetih i osamdesetih godina razvija se mreža nevladinih islamskih organizacija od kojih se mnoge dovode u vezu s transnacionalnim islamskim političkim pokretima. Njihovi utemeljitelji u mnogim slučajevima bili su islamski politički aktivisti koji su u Evropi potražili utočište od represivnih režima u muslimanskim državama, te prostor za nesmetano islamsko aktivističko djelovanje. Nevladine islamske organizacije u Evropi, među koje spada i Federacija islamskih organizacija Evrope, osnivač Evropskog vijeća za fetve i istraživanja, povezane su institucionalnim ili ličnim vezama njihovih lidera s četiri transnacionalne

¹ U predmetu *Hüsnü Öz protiv Njemačke* jedan imam i mu'allim iz Turske žalio se na povredu prava na slobodu vjere, jer mu je uskraćena boravišna dozvola u Njemačkoj nakon što je istekao period u kome je bio uposlen u Tursko-muslimanskoj kulturnoj asocijaciji u Gelsenkirchenu. Zahtjev za

ponovno izdavanje boravišne dozvole odbijen je uz obrazloženje da je prva dozvola izdata isključivo na period u kome je bio zaposlen, te da bi međunarodni odnosi Njemačke i Turske trpjeli u slučaju produženja boravka podnosioca zahtjeva s obzirom da je turski konzulat u Münsteru zatražio

njegov povratak u Tursku. Evropska komisija za ljudska prava je u vezi s ovim predmetom zaključila da je privatni interes podnosioca predstavke na odgovarajući način balansiran sa njemačkim javnim interesom, te da u tom smislu Njemačka nije iskoračila iz polja diskrecione procjene.

islamske mreže: Ligom islamskog svijeta (*Rabi'na al-alam al-islamiyy*),² Muslimanskom braćom (*Al-Iḥwān al-muslimūn*),³ Narodnom vizijom (Milli Görüşom)⁴ i Islamskom zajednicom (*Gamà'at-i islāmī*).⁵

Druga faza odnosa islama i države u zapadnoj Evropi obilježena je nastojanjima da se organizacija vjerskog života muslimana dovede pod veću kontrolu vlada evropskih zemalja kroz procese institucionalizacije islama na nacionalnom nivou i odnosi se na period od 1990. godine. U prvoj etapi odnosa islama i zapadnoevropskih država proces institucionalizacije islama tekao je uglavnom bez miješanja evropskih vlada. Muslimani su utemeljili različite organizacije lokalnog ili, eventualno, regionalnog karaktera koje su najčešće organizirane prema etničkom kriteriju (marokanske, alžirske, turske, indo-pakistanske, bošnjačke i dr.) koji ponajviše određuje i identitet muslimana Zapadne Evrope.

U drugoj etapi islamsko-državnih odnosa evropske vlade i njihovi ministri unutrašnjih poslova imat će

presudnu ulogu u okupljanju različitih islamskih organizacija – “ambasadorskog islama” i “političkog islama” – u nacionalna “islamska vijeća” kao buduće glasnogovornike muslimanskih zajednica u odnosima s državom. Uspostavljanje nacionalnih (u smislu državnih) islamskih organizacija koje se najčešće javljaju u vidu krovnih ustanova ili tzv. “umbrella” organizacija – saveza postojećih islamskih organizacija u jednoj zemlji – uvjetovano je djelovanjem nekoliko faktora. Javljanje druge i treće generacije muslimana čiji se pripadnici identificiraju npr. kao “njemački” ili “francuski muslimani”, ali i povećanje broja domaćih prijelaznika na islam iznova postavlja pitanje identiteta muslimana Zapadne Evrope. Kao rezultat narastanja svijesti o novom identitetu javljaju se i zahtjevi za nacionalnim islamskim organizacijama. Ovaj proces je važan za muslimane i zbog toga što tako omogućava bolje pozicioniranje islama u postojećim aranžmanima odnosa države i vjere kroz ostvarenje ustavnih ili zakonskih privilegija

koje uživaju druge priznate vjerske zajednice (npr. finansijska potpora države, organiziranje vjeronauke u javnim školama, imenovanje imama u vojsci, bolnicama i zatvorima, veći pristup javnim medijima itd.). S druge strane, evropske vlade su, također, veoma zainteresirane za projekt institucionalizacije islama iz više razloga. Jedan je pronalaženje sagovornika za rješavanje praktičnih pitanja vjerske slobode muslimana i neophodne infrastrukture za njeno djelotvorno uživanje: olakšavanje dobivanja dozvola za izgradnju džamija, organiziranje islamske vjeronauke u školama, halal klaonice itd. Oni dalekosežniji jesu pokušaji da se muslimanski građani i rezidenti evropskih zemalja postepeno oslobađaju direktnog nadzora stranih vlada, da se podstaknu “umjereniji” pristupi kroz uključivanje organizacija političkog islama u nacionalna islamska vijeća i slabljenje njihovih veza s transnacionalnim islamskim pokretima. Od muslimana se očekuje da prođu isti onaj proces “deterioralizacije” i “detransnacionalizacije” vjerskih zajednica kroz koji su u

² Liga islamskog svijeta predstavlja najznačajniju nevladinu međunarodnu islamsku organizaciju. Osnovana je na sastanku 111 muslimanskih učenjaka, intelektualaca i političara održanom u Mekki 1962. godine, kao protuteža ideji arapskog nacionalizma koju je u to vrijeme zagovarao egipatski predsjednik Čamāl 'Abd an-Nāoir. Liga ima status posmatrača pri Ujedinjenim nacijama i članica je UNESCO-a i UNICEF-a (Schulze, 2009: 191-193).

³ Muslimanska braća (*Al-Iḥwān al-muslimūn*) su pokret političkog islama kojeg je osnovao 1928. godine Ūasan al-Bannā u Egiptu. Izrastao je kao reakcija protiv tiranskih vladara i režima koji su zamijenili evropske kolonijalne gospodare u većinskim muslimanskim zemljama. Rani lideri Muslimanske braće promovirali su ideju jedinstva muslimana koje nadilazi granice država i tražili ponovno uspostavljanje islamskog hilafeta, nakon pada Osmanske države po završetku Prvog svjetskog rata. Muslimanska braća su u početku podigli i oružje protiv vladajućeg režima u Egiptu čime su stekli “negativnu sliku pučista i revolucionarnih pobunjenika”. Kasnije su usvojili nenasilan

i legalistički pristup. Centralni tekstovi Muslimanske braće opisuju islam kao “sveobuhvatni sistem – vjeru, ovaj svijet i državu (*din wa dunyā wa dawla*)” (Laurence, 2012: 78).

⁴ Počevši od 1970. godine, utemeljitelj turskog političkog islama, Necmettin Erbakan (1926.-2011.) osnovao je niz islamskih političkih partija koje su sukcesivno bile zabranjene. Pokret Milli Görüş vodi porijeklo iz jednog ogranka jedne od Erbakanovih političkih partija. Na zvaničnoj web-stranici predstavljen je kao “Islamska zajednica koja sveobuhvatno organizira vjerski život muslimana”. Njeni ciljevi nisu samo proklamiranje islamskog vjerovanja i organiziranje izvršenja vjerskih dužnosti koje proistječu iz te proklamacije nego i bavljenje svim pitanjima koja se tiču muslimana i zastupanja njihovih interesa. Osnovana je 1995. godine a njenu strukturu čine, pored centralne administracije u Njemačkoj, regionalne organizacije i lokalne zajednice organizirane kroz džamije. Milli Görüş nadzire djelovanje ukupno 514 džamija, od kojih je 323 u Njemačkoj, a ostale u Holandiji, Belgiji, Francuskoj, Švicarskoj, Austriji, Italiji, Engleskoj,

Danskoj, Švedskoj i Norveškoj. Regionalnih organizacija ima ukupno 30, od kojih je 15 u Njemačkoj (Laurence, 2012: 78-79; “Historical Development of the IGMG”, <http://www.igmg.org/gemeinschaft/islamic-community-milligoerues/historical-development-of-the-igmg.html?L=.html/include/lib.inc.php>; “Organisational Structure”, <http://www.igmg.org/gemeinschaft/islamic-community-milligoerues/organisational-structure.html?L=.html/include/lib.inc.php>; “What is the IGMG”, <http://www.igmg.org/gemeinschaft/islamic-community-milligoerues.html>, posjećeno 20. 11. 2013.).

⁵ Islamsku zajednicu (*Gamà'at-i islāmī*) osnovao je 1941. godine Abū al-A'la al-Mawdūdī (1903-1979) u Lahoreu, Pakistan. On je nacionalizam u islamskom svijetu posmatrao kao sredstvo kolonijalne politike i promovirao panislamsku ideju. Radio je na tome da Pakistan postane islamska država i nastojao uvjeriti njegove lidere da osiguraju primjenu šerijatskog prava. *Gamà'at-i islāmī* je najstarija islamska politička partija u Pakistanu organizirana po uzoru na egipatsku Muslimansku braću. (Laurence, 2012: 78, 90).

postprosvjetiteljskoj Evropi prošle jevrejske i kršćanske zajednice kako bi se njihovi pripadnici učinili "lojalnim građanima" (Haddad i Golson, 2007: 512). J. Laurence identificira "transnacionalnu" ili "univerzalističku" prirodu islama kao "najveću uočenu prijetnju po evropski društveni poredak – usađeno osjećanje povezanosti muslimana u Britaniji, Francuskoj i Holandiji sa njihovom braćom u Čečeniji, Somaliji i Palestini za koje se smatra da sprječava razvoj lokalnog nacionalizma" (Ibid: 498).

5. Učešće države u institucionaliziranju islama i pitanje zaštite vjerske autonomije

Proces institucionalizacije islama u pojedinim zemljama Evropske unije uveliko podsjeća na uspostavljanje institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u vrijeme austro-ugarske vlasti. Prema ocjeni nekih autora, iskustva institucionalizacije islama u Bosni i Hercegovini gdje su četiri različite države – muslimanska Osmanska carevina, katolička Austro-Ugarska monarhija, ateistička Jugoslavija i demokratska Bosna i Hercegovina – značajno učestvovala u oblikovanju "islamske administracije" predstavljaju vrijednu historijsku lekciju iz koje evropska društva mogu puno toga naučiti i primijeniti u rješavanju statusa islama (Moe, 2009: 101, 103-106). Učešće države u kreiranju predstavničkih islamskih ustanova čini se neizbježnim imajući u vidu izvanrednu "spособnost muslimana da budu nejedinstveni" (Karić, 2001: 48). Međutim, ono veoma lahko može prijeći granice zdravog i konstruktivnog posredovanja te predstavljati miješanje u unutrašnja pitanja vjerskog života, odnosno, povredu autonomije vjerskih zajednica koja čini važan aspekt kolektivne vjerske slobode. Postupci pojedinih zapadnoevropskih zemalja ne mogu se opravdati iz perspektive strazburške jurisprudencije kojom su slična miješanja istočnoevropskih zemalja

u autonomiju muslimanskih zajednica okvalificirana kao povreda člana 9 Evropske konvencije.

Vlade zemalja zapadne Evrope (Francuska, Njemačka, Italija, Ujedinjeno Kraljevstvo i dr.) su se, s obzirom na specifičnosti vlastitih sistema odnosa države i vjere, u različitoj mjeri i, ponekad, s različitim ciljevima uključile u proces formiranja i djelovanja nacionalnih islamskih institucija. U Francuskoj je, npr., osnivanje i strukturiranje Savjeta za muslimansku religiju (Conseil Francais du Culte Musulman) izvršeno uz aktivno sudjelovanje države (Karčić, 2009:97; Laurence, 2012:167-173).

Posebno je ilustrativan primjer institucionaliziranja islama u Belgiji. Tamo je islam priznat kao vjera još 1974. godine što je, prema ustavnim rješenjima, trebalo značiti da će država osigurati plate za imame i islamske vjeroučitelje u školama, te priznati pravnu osobnost i osigurati finansijsku potporu lokalnim islamskim tijelima. Od spomenutih privilegija, javnopravno priznanje islama rezultiralo je jedino uvođenjem islamske vjeronauke u škole, dok je realizacija ostalih prolongirana do obrazovanja jedinstvenog predstavničkog tijela muslimana. Na poticaj vlade, sprovedeni su nacionalni muslimanski izbori na kojima su muslimani izabrali svoje predstavnike u Muslimansko vijeće. Ono je, pak, trebalo kandidirati sastav Egzekutive muslimana Belgije kao njegovog izvršnog tijela koje bi postalo savjetodavnim organom belgijske vlade u pitanjima islama. Međutim, belgijska vlada je, na osnovu provjere koju su izvršile njene sigurnosne agencije, odbacila većinu kandidata smatrajući ih suviše radikalno opredijeljenim zbog njihovih veza s Muslimanskom braćom. Nova Egzekutiva je izabrana 2003., ali je belgijski parlament izglasao zakon kojim je raspustio i Muslimansko vijeće i Egzekutivu prije isteka njihovog mandata, te pozvao na nove izbore koji će se dogoditi u martu 2005. godine (Foblets i Overbeeke, 2002: 113-128). Ovakvo neposredno miješanje državnih vlasti u

sastav muslimanskog predstavničkog tijela ne može se dovesti u sklad sa zahtjevima za poštovanjem autonomije vjerskih zajednica koje nalaže strazburška jurisprudencija.

Belgijsko iskustvo institucionalizacije islama pokreće još jedno važno pitanje koje je relevantno i za muslimane u nekoliko drugih evropskih zemalja. Naime, da li država ima pravo da uvjetuje dodjeljivanje privilegija vjerskim zajednicama (npr. finansijsku potporu) postojanjem jedinstvenog predstavničkog tijela određene vjere u odnosima spram države? Konkretnije, da li država ima pravo da postavlja zahtjev da islam ima jednog zvaničnog glasnogovornika koji će zastupati interese muslimanske zajednice pred organima države?

Razmatrajući ovo pitanje u belgijskom kontekstu, M. C. Foblets i A. Overbeeke tvrde da je insistiranje države na jedinstvenom islamskom rukovodstvu suprotno ustavnim načelima koji garantiraju slobodu udruživanja i strazburškoj jurisprudenciji koja zahtijeva od države da poštuju autonomno egzistiranje vjerskih zajednica u demokratskom društvu. Oni ukazuju na činjenicu da su u belgijskom sistemu državne potpore vjerskim zajednicama različite kršćanske tendencije (katoličanstvo, protestantizam i pravoslavlje) priznate odvojeno. Protestantizmu je osigurana državna pomoć u njegovim različitim orijentacijama (luteranska, reformirana, anglikanska i dr.). Jednako tretiranje različitih vjera zahtijeva od države da uvaži postojanje različitih tendencija unutar islama zbog čega je zahtjev za njegovim predstavljanjem kroz jedinstveno tijelo neosnovan.

Od strazburškog Suda do sada nije zahtijevano da iznese svoj sud o ovom pitanju tako da je teško izvoditi bilo kakve kategoričke zaključke. Ipak, određeni poticaji za analizu mogu se dobiti iz predmeta u kojima su razmatrani drugi uvjeti⁶ čije

⁶ Naprimjer, dugogodišnje djelovanje na teritoriji države, određeni broj članova, pripadnost evropskom kulturnom krugu i dr.

ispunjenje pojedine države traže od vjerskih zajednica da bi im dodijelile različite zakonske privilegije. Sud je u predmetu *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i ostali protiv Austrije* zaključio da privilegije koje Austrija dodjeljuje priznatim vjerskim društvima (izuzeće vjerskih lica od vojne i civilne službe, oslobađanje ili smanjenje poreskih obaveza, olakšavanje osnivanja škola i dr.) nesumnjivo olakšavaju tim organizacijama da ostvare svoje vjerske ciljeve u odnosu na one vjerske zajednice koje su registrirane kao udruženja građanskog prava. Propisivanje kriterija za stjecanje javnopravnog statusa "pokreće delikatna pitanja s obzirom da država ima obavezu da ostane neutralna i nepristrana u vršenju svoje regulatorne vlasti u sferi vjerske slobode i njenim odnosima sa različitim vjerna, denominacijama i uvjerenjima", te je Sud pozvan da sa posebnom strogoćom razmotri da li su ti kriteriji objektivni, razumni i jednako primijenjeni. U konkretnom slučaju, Sud je zaključio da je uvjetovanje dugogodišnjeg perioda djelovanja na teritoriji Austrije za dodjeljivanje javnopravnog statusa vjerskoj zajednici kriterij koji bi mogao biti opravdan u slučaju potpuno novih i nepoznatih vjerskih grupa, ali ne i kada je u pitanju vjerska zajednica sa dugim međunarodnim postojanjem. Osim

toga, utvrđeno je da austrijske vlasti nisu jednako i dosljedno primjenjivale ovaj kriterij, te su, primjera radi, priznali Koptsku pravoslavnu crkvu koja nije zadovoljila spomenuti uvjet (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i ostali protiv Austrije*, § 95). Ako se ovi stavovi strazburškog Suda čitaju u vezi s njegovom praksom koja se tiče autonomije muslimanskih zajednica istočne i jugoistočne Evrope, dolazi se do zaključka da uvjetovanje jedinstvenog predstavljanja islama u odnosima s državom teško može biti opravdano iz ugla prava na slobodu vjere i, osobito, načela nediskriminacije na osnovu vjere.

6. Zaključak

Institucionalizacija islama spada među najkрупnije nedovršene procese važne za punu integraciju muslimanskih zajednica u zapadnoevropskim državama. U periodu do 1990-ih godina muslimanske imigrantske zajednice su samostalno ili uz podršku zemalja porijekla utemeljile vjerske i kulturne asocijacije s ciljem organizacije vjerskog života. Međutim, od početaka 1990-ih vlade zapadnoevropskih zemalja se sve više uključuju u proces institucionalizacije islama, osobito kroz nastojanja za utemeljenjem nacionalnih krovnih institucija s ulogom jedinstvenih predstavnika

muslimanskih zajednica i sagovornika s državom. Iako je takvo uključivanje bilo poželjno ili, čak, neophodno u mnogim slučajevima zbog nespremnosti samih muslimanskih zajednica različitog etničkog porijekla da djeluju ujedinjeno, ono u određenim slučajevima prelazi granice neutralnog posredovanja i predstavlja očigledno miješanje u autonomiju vjerskih zajednica. Ona je, prema doktrini Evropskog suda, važan aspekt pluralizma u demokratskom društvu i u samom središtu zaštite koju pruža pravo na slobodu vjere garantovano članom 9 Evropske konvencije.

Insistiranje evropskih država na jedinstvenom predstavljanju islama na nacionalnom nivou razumljivo je zbog potrebe države da ima sagovornika u određenim pitanjima koja se tiču saradnje islamske zajednice s državom (npr. sklapanje i registracija brakova, organiziranje i izvođenje vjeronauke u školama itd.). Međutim, ono može biti stavljeno pod lupu kritike ukoliko se njime uslovljava dodjeljivanje javnopravnog statusa u cjelini kao i dodjela nekih privilegija, kao što su npr. finansiranje ili poreske olakšice. Zahtjevi konzistentnosti nalažu da se uvaži kulturna i ideološka raznolikost muslimanskih zajednica na način kao što je od ranije priznato kršćanstvo u njegovim različitim denominacijama (katolička, protestantska i pravoslavna).

Literatura

- Dassetto, Felice, Ferrari, Silvio i Maréchal, Brigitte (2007). *Islam in the European Union: What's at the Stake in the Future?*. Brisel: European Parliament: Policy Department Structural and Cohesion Policies.
- Durham, W. Cole, Torfs, Rik i Scott, Christine, ur. *Islam, Europe and Emerging Legal Issues*. Farnham: Ashgate.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (u skladu sa izmjenama Protokola br. 11 i Protokola br. 14), <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CM=7&DF=13/12/2011&CL=ENG>, posjećeno 13. 12. 2011.
- Foblets, Marie-Claire, Overbeeke, Adrian (2002). State Intervention in the Institutionalisation of Islam in Belgium. U: W. A. R. Shadid i P. S. van Koningsveld, ur. *Religious Freedom and the Neutrality of State: The Position of Islam in the European Union*, Leuven: Peeters, 113-128.
- Haddad, Yvonne Yazbec, Golson, Tyler (2007). "Overhauling Islam: Representation, Construction and Cooption of 'Moderate Islam' in Western Europe, *Journal of Church and State*, XLIX, br. 3, 487-515.
- Hasan i Chaush protiv Bugarske* [GC], br. 30985/96, § 56-58, ECHR 2000-XI.
- "Historical Development of the IGMG", <http://www.igmg.org/gemeinschaft/islamic-community-milli-goerues/historical-development-of-the-igmg.html?L=.html/include/lib.inc.php>, posjećeno 20. 11. 2013.
- Hüsnü Öz protiv Njemačke*, br. 32168/96, 3. decembar 1996., <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-3424>, posjećeno 1. 9. 2013.).
- Karčić, Fikret (2009). *Islamske teme i perspektive*. Sarajevo: El-Kalem 2009.
- Karić, Enes (2001). "Da li je 'euro-islam' utopija ili realna šansa i za islam i za Evropu?", *Novi Muallim*, II, br. 5, 48.

- Laurence, Jonathan (2012). *The Emancipation of Europe's Muslims: The State's Role in Minority Integration*. Princeton i Oxford: Princeton University Press.
- Lenhof, Lance (2012). The European Court's Freedom of Association Cases and the Implications for Islam. U: W. Cole Durham (i dr.), ur. *Islam, Europe and Emerging Legal Issues*. Farnham: Ashgate, 291-310.
- Leyla Şabin protiv Turske [GC], br. 44774/98, § 109, ECHR 2005-XI.
- Martinez-Torrón, Javier (2012). Islam in Strasbourg: Can Politics Substitute for Law? U: W. Cole Durham (i dr.), ur. *Islam, Europe and Emerging Legal Issues*. Farnham: Ashgate, 19-62.
- Moe, Christian (2009). "Administriranje islamskih pitanja: opći uvod i slučaj Bosne i Hercegovine", *Novi Muallim*, X, br. 38, 101, 101-110.
- Murdoch, Jim (2012). *Protecting the right to freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe.
- "Organisational Structure", <http://www.igmg.org/gemeinschaft/islamic-community-milli-goerues/organisational-structure.html?L=.html/include/lib.inc.php>, posjećeno 20. 11. 2013.
- Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i ostali protiv Austrije*, br. 40825/98, § 95, 31. juli 2008.
- Schulze, Reinhard (2009). Muslim World League. U: John L. Esposito, ur. *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford: Oxford University Press, vol. IV, 191-193.
- Šerif protiv Grčke, br. 38178/97, § 1-2, ECHR 1999-IX.
- Vrhovno duhovno vijeće Muslimanske zajednice protiv Bugarske, br. 39023/97, 16. decembar 2004.
- "What is the IGMG", <http://www.igmg.org/gemeinschaft/islamic-community-milli-goerues.html>, posjećeno 20. 11. 2013.

الموجز

مأسسة الإسلام من منظور المعايير الأوروبية لاستقلالية الجماعات الدينية

نديم بيغوفيتش

إن الأبحاث التي أجراها الكتاب المحليون حتى الآن حول عملية مأسسة الإسلام في دول الاتحاد الأوروبي لم تقدم تفصيلاً لأسباب تلك العملية ومسارها في بعض الدول ولا للمصاعب التي رافقتها. وقد تمت مناقشة قابلية تطبيق تجربة التنظيم المؤسساتي للإسلام في البوسنة والمهرسك داخل الدول الأوروبية ومقدار ذلك التطبيق. إن موضوع هذا المقال هو الاطلاع على عملية مأسسة الإسلام في دول أوروبا الغربية في ضوء أحكام المحكمة الأوروبية لحقوق الإنسان. وتطبيق طرق تحليل المضمون والطريقة التاريخية والمقارنة، يتم وبشكل خاص اختبار تدخل الحكومات المباشر في تنظيم المؤسسات الإسلامية وبنيتها وتكوينها، قياساً إلى مبدأ الاستقلالية الدينية، ومن ثم وضع المعايير للتمثيل الموحد للإسلام على المستوى الوطني باعتباره شرطاً لتقديم الامتيازات التي تمنحها الدولة للديانات المنظمة، قياساً إلى مبدأ محكمة ستراسبورغ الذي يقضي بأن تكون الدولة منظماً محايداً في تعبير الديانات والمعتقدات المختلفة في المجتمع.

الكلمات الرئيسية: مأسسة الإسلام، استقلالية الجماعات الدينية، أحكام المحكمة الأوروبية لحقوق الإنسان.

Summary

INSTITUTIONALIZATION OF ISLAM VIEWED FROM THE PERSPECTIVE OF THE EUROPEAN STANDARDS OF RELIGIOUS COMMUNITIES AUTONOMY

Nedim Begović

Available researches carried out by local authors concerning the issue of institutionalization of Islam in countries of European Union have, so far, offered elaborations of the background of the process, its development in individual countries and challenges it faced. The issue of whether it is and to what extent is the experience of the institutionalized organization of Islam in Bosnia and Herzegovina applicable in countries of European Union. The subject of this article is revision of the process of institutionalization of Islam in countries of Western Europe in the light of present jurisprudence of the European Court of Human Rights. Using the method of content analysis, the historical and the comparative method, direct involvement of state governments in organization and structure of Islamic institutions as related to the principles of religious autonomy are individually analyzed. We also analyzed the idea of establishing criteria for unanimous presentation of Islam on national level as a condition for receiving certain privileges offered by government with reference to Strasbourg jurisprudence according to which state should be neutral organizer of expression of different religions and convictions in a society.

Key words: Institutionalization of Islam, autonomy of religious communities, jurisprudence of the European Court of Human Rights